

ביאורי מקראות בספר שמואל

מאמר ז

אִישׁ אֶחָד מִן הָרִמָּתִים צוֹפִים מֵהָר אֶפְרַיִם

הדמיון הלשוני בין פתיחת ספרנו לפתיחת סיפור פילגש בגבעה

לשון הפתיחה הזו, של "וַיְהִי אִישׁ אֶחָד מִן הָרִמָּתִים צוֹפִים מֵהָר אֶפְרַיִם" מזכיר לנו פסוק קרוב, הנמצא בסוף ספר שופטים, והפותח את מעשה פילגש בגבעה:

וַיְהִי בַיָּמִים הֵהֵם וּמֶלֶךְ אִין בִּישְׂרָאֵל, וַיְהִי אִישׁ לֹוי גֵר בִּירְכַּתִּי הָר אֶפְרַיִם וַיִּקַּח לוֹ אִשָּׁה פִלְגֶשׁ מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה...
(שופטים יט, א.)

דמיון לשוני בין שני פסוקים הוא דבר נפוץ במקרא, ומטרתו היא לחוות על קשר מסוים בין שני הפסוקים; אולם כאן הדמיון מקבל משמעות מיוחדת. לא רק משום הקרבה בין הפסוקים, אלא משום שספרנו הוא ספר המשך ותיקון לספר שופטים, ומשכך - דמיון לשוני עשוי להצביע על השוואה שיש בה מן ההנגדה. על תיקון המתבצע על גבי הקלקול¹. במקום שיש דמיון - עלינו לשים לב דווקא להבדל.

ניתן דעתנו לשני שינויים בין הפסוקים: האחד, בפסוק שם נאמר 'איש לוי', בעוד שאצלנו נאמר 'איש אחד', ביטוי המדגיש את סתמיותו של האיש עליו הפסוק מדבר, וזאת, למרות שאלקנה עצמו היה לוי, כפי העולה מתוך ייחוסו וכאשר נראה להלן; והשני, שבעוד שאלקנה גר ב'רמתים צופים הר אפרים', אותו איש לוי גר ב'ירכתי הר אפרים'. מה פשר הדברים, ומשמעותם?

זהות אישית וזהות שבטית

אפשר ויש כאן רמז לשתי תפיסות זהות שונות - זהות שבטית וזהות אישית. שתי הזהויות האלו קיימות באדם, ושתיהן חשובות וממלאות תפקידים שונים באישיות ובמהלך חייו;

1. תופעה זו, של השוואה והנגדה בין ספרנו לספר שופטים, תלווה אותנו עוד במהלך הספר, ובעזרתה נראה על ידה רעיונות שונים ומרתקים.

ועם זאת ישנה חשיבות לשאלה מהי הזהות העיקרית של האדם. אדם הנתפס לזהות השבטית ומזניח את הזהות האישית שלו, עלול להיאחז בייחוסו השבטי על מנת להתמלא בחשיבות עצמית, מבלי לתת את הדעת על כך שאישיותו הפרטית ריקה מתוכן.

יש כאן אפוא רמז של הנביא, על סיבת ריקנות אישיותו של אותו אדם, שבעטיו נגרם המעשה המזעזע והחפיר של פילגש בגבעה. אותו אדם אינו הרשע המרכזי בסיפור, אולם 'מגלגלין חובה על ידי חייב'; ואכן, עיון בסיפור המעשה בדברי הנביא ובדברי חז"ל (גיטין ו, ב) מביא לרושם על אותו איש כאדם קשה, קפדן ובעל מידות מושחתות, שבשביל תאוות כבוד ושררה גרר את עם ישראל למלחמת אחים קשה מאוד. זהו 'איש לוי', שמזהה את עצמו כחשוב משום שהוא שייך לשבט לוי.

וניתן לראות בזה דבר בעל משמעות גדולה יותר: מעשה פילגש בגבעה מתאר למעשה מלחמת אחים - מלחמה פנימית בתוך עם ישראל, כאשר כל השבטים נאספים להילחם בשבט בנימין וכמעט משמידים אותו, רחמנא ליצלן. האפשרות למלחמה פנימית נוצרת כאשר הזהות השבטית מהווה מרכיב כל כך מרכזי אצל האדם - עד שהוא מסוגל לזהות את בן השבט האחר כאויב שלו, אך ורק משום שהוא משתייך לשבט אחר. תחילת התיקון היא אפוא בהעברת הזהות השבטית אל מקומה הראוי לה - כזהות משנית אצל האדם ולא כזהות העיקרית. ובאמת, בכל ספרנו לא מוזכר, אף לא בפעם אחת, את עובדת היותו של שמואל משבט לוי - כנראה, משום ששמואל מביא את המהלך של טשטוש זהות זו לטובת הזהות האישית של האדם.

זהות שבטית בפסל מיכה

כפי שהוזכר כמה פעמים, מעשה פילגש בגבעה הוא אחד משני הסיפורים, החותמים את ספר שופטים, ובכך הם מתארים את הקלקול שאותו בא שמואל הנביא לתקן. הסיפור השני הוא המעשה בפסל מיכה, המתחיל כך:

וַיְהִי נָעַר מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה מִמִּשְׁפַּחַת יְהוּדָה וְהוּא לְוִי וְהוּא גֵר שָׁם. וַיֵּלֶךְ הָאִישׁ מִהָעִיר מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה לְגוֹר בְּאֶשֶׁר יִמָּצָא וַיָּבֹא הָר אֶפְרַיִם עַד בֵּית מִיכָה לַעֲשׂוֹת דְּרָכָו. וַיֹּאמֶר לוֹ מִיכָה מֵאִין תָּבוֹא וַיֹּאמֶר אֵלָיו לְוִי אֲנֹכִי מִבֵּית לָחֶם יְהוּדָה וְאֲנֹכִי הֵלֶךְ לְגוֹר בְּאֶשֶׁר אֶמְצָא. וַיֹּאמֶר לוֹ מִיכָה שָׁבָה עִמָּדִי וְהָיָה לִי לְאֵב וּלְכֹהֵן וְאֲנֹכִי אֶתֶן לָהּ עֲשֶׂרֶת כֶּסֶף לַיָּמִים וְעֶרְוָה בְּגָדִים וּמִחִיתָהּ וַיֵּלֶךְ הַלְוִי. וַיּוֹאֶל הַלְוִי לְשֹׁבֶת אֶת הָאִישׁ וַיְהִי הַנָּעַר לוֹ כְּאֶחָד מִבָּנָיו. וַיִּמְלֵא מִיכָה אֶת יַד הַלְוִי וַיְהִי לוֹ הַנָּעַר לְכֹהֵן וַיְהִי בְּבֵית מִיכָה. וַיֹּאמֶר מִיכָה עֲתָה יָדַעְתִּי כִּי יִיטִיב ה' לִי כִּי הָיָה לִי הַלְוִי לְכֹהֵן.

(שופטים יז, ז-יג)

גם שם, לכל אורך הסיפור - פרט לסופו - לא נזכר שמו של גיבור הסיפור אלא רק ייחוסו:

נער לוי. גם בעיני מיכה זהו הפרט החשוב ביותר: "וַיֹּאמֶר מִיכָה עֲתָה יִדְעָתִי כִּי יֵיטִיב ה' לִי כִּי הָיָה לִי הֵלֹוִי לְכֹהֵן", ועל בסיס ייחוסו השבטי בלבד הוא מקבל אותו לתפקיד².

כל זה רומז לנו הנביא - שמואל, שכותב את ספר שופטים ואת ספרנו - בניגוד שהוא מייצר בין אותו 'איש לוי' ל'איש אחד'. זהו ראשיתה של בשורת התיקון אותה נושא אלקנה - שינוי בתפיסת הזהות של האדם: ראשית 'מי אתה' ורק אחר כך 'מהו שבטך'.

זהות שבטית מהותית

ראוי לנו לציין כאן אל המסופר במסכת יומא (עא,ב):

תנו רבנן: מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש, והוּוּ אזלי כולי עלמא בתריה, כיון דחזיונהו לשמיעה ואבטליון שבקוהו לדידיה ואזלי בתר שמעיה ואבטליון, לסוף אתו שמעיה ואבטליון לאיפטורי מיניה דכהן גדול, אמר להן ייתון בני עממין לשלם, אמרו ליה ייתון בני עממין לשלם דעבדין עובדא דאהרן ולא ייתי בר אהרן לשלם דלא עביד עובדא דאהרן.

[מעשה בכהן גדול אחד שיצא מבית המקדש אחר עבודת יום הכיפורים. הלכו כל העם אחריו ללוותו. כשראו כולם את שמעיה ואבטליון, עזבו את הכהן הגדול והלכו אחרי שמעיה ואבטליון וחלשה דעתו של הכהן גדול. לבסוף באו שמעיה ואבטליון להיפטר מן הכהן גדול בשלום. אמר להם, יבואו בני העמים לשלום, (הם היו גרים, מבני סנחריב, והתכוון לגנותם). אמרו לו, יבואו בני העמים לשלום שעושים מעשיו של אהרן הרודף שלום, ואל יבוא בן אהרן לשלום שאינו עושה מעשה אהרן.]

בדברי חז"ל כאן ישנו עומק נוסף על תפיסת הזהות: לא רק שהאדם נבחן לפי מעשיו הוא ולא לפי השתייכותו וייחוסו, אלא שבסופו של דבר מעשיו הם אלו המגדירים את ייחוסו. הכהן הגדול הוא אולי מזרע אהרן, אך הוא אינו ראוי לכבוד, משום שהוא אינו הולך בדרכו, ודווקא בני העמים שאים מזרע אהרן, חשובים יותר משום שהם עושים מעשה אהרן.

זהות שבטית ביחס לזהות כלל ישראלית

כפי שהזכרנו, ישנו הבדל נוסף בין האיש הלוי מספר שופטים, לאיש אחד של ספרנו, אלקנה אביו של שמואל. עוד קודם שהנביא מספר לנו את שמו הוא מספר את מקום מגוריו "מִן הָרְמָתִים צוֹפִים מֵהָר אֶפְרַיִם", וזאת בניגוד לאיש הלוי שהיה גר "בְּיֶרְפָּתִי הָר

2. אגב, בשני הסיפורים האלו, של פילגש בגבעה ושל פסל מיכה, אנו נוכחים בשפל מצבם של בני לוי, שעובדת היותם נצרכים לחסדם של בני השבטים האחרים דרדרה את מעמדם, במקום המטרה העיקרית שלה, שהם ילמדו את העם תורה ויראת ה' בנדודיהם. אל שמואל הנביא דבר זה בא לידי תיקון, בכך שכן לשבט לוי נהיה מנהיג על עם ישראל, ונווד ביניהם כדי לשפטם וללמדם דעת.

אֶפְרָיִם". שניהם לוויים, שניהם גרים בהר אפרים; האחד מזהה את עצמו כלוי, והוא גר בירכתי ההר, והאחד מזהה את עצמו כאיש אחד, והוא גר ב'רמתיים צופים' של אותו ההר. מה ניתן לנו לדרוש מכך?

נראה שכאן אנו יכולים לראות מבט מורכב ושלם יותר על אותו 'שינוי תפיסת הזהות' שספרנו מבשר עליה. לעיל העלינו שספרנו מביא תיקון בהעברת הזהות השבטית למקום משני, אולם אין פירוש הדבר שזהותו המרכזית של האדם תהיה זהותו האישית בלבד, היחידנית; להיפך - דחיקת הזהות השבטית אמורה להביא את האדם להשתייך לזהות גדולה יותר - כחלק מעם ישראל כולו. זוהי המשמעות שניתן לדרוש ממגוריו של אלקנה ברמה, היכן שניתן לצפות על הסביבה כולה - לעומת מגוריו של אותו איש לוי, הגר בירכתי ההר, במקום שממנו ניתן לראות סביבה קטנה ואופק מצומצם.

אולי זהו סוד כוחו של שמואל, שמצליח לאחד את העם כולו תחת הנהגה אחת, מה שלא היה בזמן השופטים: הזהות השבטית אינה מאפשרת התאחדות, משום שכל אחד רואה את טובת שבטו בלבד. לעומת זאת בשורת הזהות של שמואל היא זהות כללית, שכל עם ישראל מאוחד בה, ומתוכה הוא מסוגל לקבל עליו מנהיג אחד.

זהותו השבטית של שמואל הנביא אינה תוספת מקום, כדי להביא למרכז את הזהות הכללית, הכלל ישראלית. רק לאחר מכן תבא הזהות השבטית במקום מתוקן, כאשר שמואל ממנה מלך, בתחילה משבט בנימין שנטפל לשבט יוסף, ואחר כך את דוד משבט יהודה. זוהי זהות שבטית העומדת לצד הזהות הכללית, כאשר המלך מתמנה מתוך שבט מסוים - אך הוא מנהיג את כל עם ישראל.

נערך על ידי הרב יצחק רצקך
להצטרפות לרשימת התפוצה של שיעורי הרב אורי הולצמן
ניתן לשלוח דוא"ל לכתובת:
shiuriholzman+subscribe@googlegroups.com
להערות: shiurimholzman@gmail.com
עיצוב ועימוד: ארי יארמיש 0548400711